

TIL O'RGANISHDA PARADIGMATIKANING ROLI

Xojiyeva Zarina Bahtiyorovna¹, Karimova Marjona Sobir qizi²

¹ Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti, ² O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti

Lingvistika yo'nalishi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585251>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 10-may 2022

Ma'qullandi: 14- may 2022

Chop etildi: 26- may 2022

KALIT SO'ZLAR

paradigmatika, til
o'rganish, metodologiya,
metodlar, lingvistik
texnologiyalar,
presuppozitsiya va
boshqalar

ANNOTATSIYA

Chet tilini o'qitish mazmunini tillarni ma'lum kod tizimlari sifatida o'rganadigan tilshunoslikka murojaat qilmasdan aniqlash mumkin emas. Odamlar muloqot qilish uchun tildan (kod tizimidan) foydalanadilar; ular orqali muloqot qiladilar. Metodika chet tilini o'qitish bilan bog'liq muammolarni - tilshunoslikda har tomonlama o'rganiladigan kodni o'rganadi. Chet tillarni o'qitish metodikasi uchun fan, til va nutqni farqlash muhimdir. Zamonaviy tilshunoslik tilni bir guruh odamlar ongida mustahkamlangan ijtimoiy ahamiyatga ega kod va uning ishlash qoidalari sifatida tushunadi. Boshqacha qilib aytganda, til - muloqot uchun zarur bo'lgan til vositalari va ulardan foydalanish qoidalari tizimi. Nutq deganda til tizimining muayyan aloqa aktlarida amalga oshirilishi tushuniladi. Ushbu maqolada, til o'rganishda paradigmatikani roli haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Tilni lingvistik hodisa sifatida o'rganish til tizimi haqidagi bilimlarni berishi mumkin, lekin bu tizimdan muloqot maqsadida foydalanishga olib kelmaydi, buni maktabda ingliz tilini o'qitish amaliyoti tasdiqlaydi. Til tizimini, uning fonetikasini, grammatikasini, lug'atini alohida o'rgatishga e'tibor berilganda, o'quvchilar eng oddiy kommunikativ vazifalarni yechishda o'zlashtirilgan grammatik qoidalar va so'zlardan foydalana olmadilar. Maktabda ingliz tilini o'rgatishda nutqdan tilga ketma-ketlikka rioya qilish kerak. Demak, til va nutq materialini o'z ichiga olgan lingvistik komponent ta'lim

mazmunining birinchi komponenti vazifasini bajaradi. Rasmiy (lingvistik) ifoda vositalarini tanlash, ketma-ketligi va dozasi muloqotga bo'lgan ehtiyoj bilan belgilanadi. Grammatikani, lug'atni, fonetikani o'rganish aloqa bilan belgilanadi, bu esa til tizimini joylashtirishning an'anaviy tartibini buzishga olib kelishi kerak. Talabalarning muloqoti, qoida tariqasida, ta'lim registrlari doirasida cheklangan.

Chet tilini o'qitish metodikasidagi nutq bayoni o'quv birligi shaklini oladi. Bu so'z, ibora, nutq namunasi yoki tipik jumla, namunaviy dialog, vaziyat yoki mavzu bo'yicha jumladan ko'ra kattaroq

uzunlikdagi monolog bayonoti namunasi bo'lishi mumkin. Turli xarakterdagi gaplarni (tasdiq, inkor, undov, so'roq) birlashtirgan strukturaviy guruh o'quv birligi sifatida harakat qilishi mumkin. Bunday nutq birliklari bilan ishlash til tizimini shakllantirishga yordam beradi. O'quv bo'linmalarining o'zlari aniq vaziyatlar bilan bog'liq bo'lgan haqiqiy takliflardir. Ular kommunikativ niyatga qarab ma'lum intonatsiya bilan talaffuz qilinadi, til me'yori, grammatik va leksik dizayn nuqtai nazaridan to'g'ri keladi.

Keyingi yillarda lingvistik pragmatika tilning barcha sath birliklari doirasida o'rganila boshlandi. Buning natijasida tilshunoslikda pragmatikaning fonopragmatika, morfopragmatika, leksopragmatika, sintaktik pragmatika kabi yo'nalishlari maydonga keldi. Lingvistik pragmatikaning til sathi birliklari, ayniqsa, sintaktik sathda gapga tatbiq etilishi bu birlikning nutq vaziyati, kontekst bilan bog'liq, faqat nutqda reallashuvchi yashirin xususiyatlarini aniqlash imkonini yaratdi. Gap pragmatikasini o'rganish asosida tilshunoslikda bu sintaktik birlikka xos alohida xususiyat - gapning presuppozitsion akspekti yuzasidan ilmiy-nazariy xulosalar yuzaga keldi. Ma'lumki, presuppozitsiya pragmatik hodisa sifatida til belgisining nutq bilan bog'liq jihatlarini namoyish qiladi. Ayrim mualliflarning fikricha, presuppozitsiyaga pragmatik hodisa sifatida qaralishi shu ma'nodaki, u so'zlovchining gapda xabar berilayotgan yoki so'ralayotgan voqelikka nisbatan muayyan nuqtai nazarini aks ettiradi va «hukmning tabiiy asosi» «so'zlovchilarning umumiy bilish fondi, ularning oldindan kelishuvi» sifatida talqin etildi. Ilmiy manbalarda presuppozitsiya bu tarzda

turlicha nomlangan bo'lsa-da, til birligining ishorasi asosida gapda yashirin ifodalanuvchi axborot tarzida baholandi.

Metodologiya. Chet tilini o'qitish mazmuniga til va madaniyat, til va jamiyat o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi tilshunoslikning sotsiolingvistika kabi sohasi ta'sir ko'rsatadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, til millatning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, unda so'zlashuvchi xalqning milliy madaniyatini ifodalaydi. Shuning uchun chet tilini nafaqat yangi kod (fikrni ifodalash usuli), balki xalq milliy madaniyati haqida ma'lumot manbai sifatida ham o'rgatish zarur. Til ikkita asosiy funktsiyani bajaradi: kommunikativ va kumulatif. Chet tilini milliy madaniyat bilan chambarchas bog'lab o'qitish muhimligini anglash xalqaro hamkorlikni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Chet tilini o'qitishning zamonaviy metodikasi geografiya, tarix, ijtimoiy hayotdan mamlakatga oid ma'lumotlarni o'qitish mazmuniga - nutq materialiga va, xususan, tinglash va o'qish uchun matnlarga kiritish istagi bilan tavsiflanadi. Ushbu uslubiy pozitsiya lingvo-madaniyatshunoslik atamasi bilan belgilandi. Lingvistik va madaniy o'qitish talabalarga tabiiy, tarixiy voqeliklarni, ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishga yordam beradi va shu bilan ta'lim maqsadini amalga oshirishga yordam beradi - o'quvchilar o'rganilayotgan tilda o'rganadigan voqealar, faktlarni to'g'ri talqin qilish. Shuningdek, u lingvistik ongni shakllantirishga yordam beradi.

Lingvistik pragmatikaning tadqiq doirasi keng bo'lib, bu yo'nalishda til birliklarining nutq vaziyati, kontekst bilan bog'liq jihatlarini, kishilar o'rtasidagi munosabatni ifoda etuvchi nutqiy etiketlar, nutqning

ijtimoiy xoslanishi, ifodaning sub'ektiv modal aspektiga aloqador kirish, baho bildiruvchi so'z va vositalar, insonning ichki sub'ektiv ruhiyatini ifoda etuvchi diskurs hamda presuppozitsiya hodisasini o'rganish maqsad qilib belgilandi.

Ijtimoiy lingvistik komponent trening mazmuni nutq-intellektual faoliyatning har xil turlarini amalga oshirish va kommunikativ vaziyat, maqsadlar, aloqa sheriklarining ijtimoiy va funktsional rollari shartlariga mos keladigan lingvistik vositalarni tanlash qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-lingvistik komponent sohasi, jumladan, pedagogik muloqotni tashkil etish va muayyan pedagogik vaziyatni hisobga olish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Chet tilini o'qitish zarur lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirishni o'z ichiga olganligi sababli, tilning turli tomonlarini va nutq faoliyati turlarini o'qitish mazmunining uslubiy komponenti tushunchasi bilan ishlashning turli usullarini o'rgatish o'z ichiga oladi. lug'at, grammatika, fonetika, har xil turdagi lug'atlar va ma'lumotnomalar, shuningdek, matn bilan ishlash usullari, shu jumladan o'zingizniki. Shuningdek, talabalarni tillar va madaniyatlarni birgalikda o'rganish jarayonida ijtimoiy-madaniy kuzatuvlar o'tkazishga o'rgatish kerak. Buning uchun siz turli xil memo-ko'rsatmalardan foydalanishingiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Bizga ma'lumki, tilshunoslik sohasida hali o'z yechimini topmagan, o'rganishni talab etayotgan muommolar, hali ishlanishi kerak bo'lgan ishlar talaygina. Tilshunoslik sohasidagi olib borilayotgan ilmiy izlanishlar natijasida bu munozaraga sabab bo'luvchi vaziyatlar o'z yechimini topmoqda. Presuppozitsiya

hodisasi tilshunoslikning barcha bo'limlarda ham o'rganilgan emas, albatta. Biz o'rganmoqchi bo'lgan o'zbek tilida presuppozitsiya hodisasi ham hali o'rganilmagan masalalardan biridir. O'zbek tilshunosligida o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab til birliklarini pragmatik xususiyatlarini o'rganishga qiziqish kuchaydi. Ayniqsa, gap tadqiqi yuzasidan olib borilgan ishlarda presuppozitsiya hodisasiga e'tibor qaratildi. O'zbek tilshunosligi sohasida D.Lutfullayeva, U.Rahimov, H.Mahmudov kabi soha vakillari o'zlarining ilmiy maqola va tadqiqot ishlarida presuppozitsiya hodisasini tilning ma'lum sathlari doirasida tahlil etganlar. Shu bois, presuppozitsiya masalasi o'zining dolzarblik darajasini yo'qotgani yo'q, balki o'z yechimini kutayotgan masalalardan biridir. O'zbek tilida bir so'z orqali murakkab mazmunni ifodalovchi presuppozitsion signallar xilma-xildir. Shu signallar orqali bir so'zning o'zi ifodalagan ma'nosidan tashqari qo'shimcha ravishda undagi yashirin ma'nolarni ham his etish lozim. Bu yashirin ma'nolarni tatqiq etish bilan bevosita presuppozitsiya sohasi shug'ullanadi. Presuppozitsiyaga asosan til hodisasi sifatida qaralib unga quyidagi belgilarni asos sifatida qaraladi: bevosita ifodalanmaslk, gap qurilishidan anglashilish. Bundan chiqadiki, leksik sathdagi so'z va boshqa birliklardan ifodalanmoqchi bo'lgan ma'nolar ham yaqqol ko'rinmaydi, balki bu ma'no so'zni sinchikovlik bilan qaralgandagina yuzaga chiqadi. Bu yashirin ma'noni aniqlash esa presuppozitsiya hodisasining vazifasidir.

Lingvistik pragmatikaning tadqiq doirasi keng bo'lib, bu yo'nalishda til birliklarining nutq vaziyati, kontekst bilan bog'liq jihatlar, kishilar o'rtasidagi munosabatni

ifoda etuvchi nutqiy etiketlar, nutqning ijtimoiy xoslanishi, ifodaning sub'ektiv modal aspektiga aloqador kirish, baho bildiruvchi so'z va vositalar, insonning ichki sub'ektiv ruhiyatini ifoda etuvchi diskurs hamda presuppozitsiya hodisasini o'rganish maqsad qilib belgilandi. Presuppozitsiya barcha tillarda kuzatiladi. U har bir tilda shu tilning ichki imkoniyati, ifoda vositalarining o'ziga xos xususiyati asosida belgilanadi. Bu holat presuppozitsiyaning ifodalanishi masalasiga turli yondashuvni yuzaga keltirishi tabiiy. Biroq tan olish joizki, presuppozitsiya gap tashqi strukturasi moddiy ko'rinishini to'liq namoyish qilmaydi. Ammo uning tashqi signallari - ishora vositalari, tabiiyki, sintaktik strukturadan o'rin oladi. Bu jihatdan qaraganda, presuppozitsiyaning emas, unga ishora qiluvchig til birligining eksplitsit ifodasi xususida fikr yuritish o'rinli bo'ladi. Bu til birligi presuppozitsiyaga ishora qilsada, uning sintaktik strukturasi aks ettirmaydi. Yana bir jihat shundaki, presuppozitsiya nutqda turli sintaktik qurilmalar orqali yuzaga chiqadi. Bunday sintaktik qurilmalar bevosita propozitsiyani ham aks ettiradi.

Presuppozitsiya til birligining nutqiy vaziyat hamda nutq egalarining til

ko'nikmalari bilan bog'liq tarzda yuzaga chiquvchi pragmatik xususiyati bo'lib, mohiyatan gap qurilishi asosida yotuvchi yashirin hukmning tashqi ishoraga asoslanuvchi ko'rinishini anglatadi. Bunday tashqi ishora tilda moddiy ifodachisiga ega bo'lganda, presuppozitsiya lingvistik xususiyat kasb etadi. Bu jihatdan, lingvistik presuppozitsiyaning gapda lisoniy vositalar ishorasi asosida yashirin ifodalanuvchi axborot tarzida baholanishi asosli.

Xulosa qilib aytganda, shu kunga qadar tilshunoslikda bu hodisaga nisbatan presuppozitsiya, prezumpsiya, tagbilim, ichki ma'no, monema, pragmatik ma'no, sigmatik ma'no terminlari qo'llandi. Presuppozitsiya asosiy hollarda gapda muayyan til birligining ishorasi asosida yashirin tarzda yuzaga chiqadi. So'zlovchi ob'ektiv voqelik haqidagi muayyan axborotni gapda ochiq ifoda etishni xohlamaganda, presuppozitsiyaga yo'l ochiladi. Presuppozitsiyaning gapda ifodalanishi muayyan nutqiy vaziyatni, nutq egalarining til ko'nikmalarini taqozo etadi. Nutq egalarining til ko'nikmalari, ularning nutq ob'ekti haqidagi umumiy bilimlari presuppozitsiyaning tushunarli bo'lishiga imkon beradi.

References:

1. Boswood, T. (1997). New Ways of Using Computers in Language Teaching (New Ways in Tesol Series II), California: Teachers of English to Speakers of Other Languages.
2. Harmer, J. (2007). How to teach English, Harlow, Essex: Pearson-Longman
3. Johnson, D., & Eisenberg, M. (2006). Learning and Teaching Information Technology-Computer Skills in Context, East Lansing, Mi, Eric document ED465377, Retrieved June 7, 2007, from <http://www.ericdigests.org/2003-1/skills.htm>.
4. Warschauer, M., & Kern, K. (2000). Network-based Language Teaching: Concepts and Practice, Cambridge: Cambridge University Press.